

S Z E M L E

Gyepüvédelem és településtörténet

1.

A közelmúltban megjelent Szent István emlékkönyv II. kötetében Losonczy Zoltán, Pais Dezső és Kniezsa István tollából származó olyan figyelemreméltó dolgozatokat is találunk, amelyeknek a nyelv- és néptudománnyal is vannak kapcsolataik. Ezek között legérdekesebbnek és tudományos szempontból legjelentősebbnek Kniezsa Istvánnak „Magyarország népei a XI. században” című népiség- és településtörténeti tanulmányát¹ találtuk. E tanulmány szerzője bevezetésének szavai szerint fejtegetéseihez Melich Jánosnak a honfoglaláskori Magyarország népeiről írott művét vette alapul, különösen annak módszerét téve magáévá. Melich János munkájának célkitűzésén túlmenően Kniezsa elsősorban is a magyar szállásterületekkel kíván ezen dolgozatában foglalkozni; az egyéb népekre vonatkozó fejtegetéseiben pedig tekintettel akar lenni arra a két századra, amely a honfoglalás kora óta lefolyt, úgy gondolván, hogy ez idő alatt Magyarország népi összetételében igen nagy eltolódások történhettek. Itt azonban mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy jelentős eltolódások (pl. a keletmagyarországi állítólagos bolgár-törökök nyomtalan eltűnése) csak valami népiségi katasztrófa folytán következhettek volna be már az első két évszázad folyamán. Ilyesmiről azonban nem tudunk, úgyhogy Kniezsa tanulmánya szükségszerűleg csak Melich János művének javított kiadása lehet eredményeiben, ha t. i. azt vette alapul. Ezenkívül azok a nyelvi kritériumok, amelyekre helynévi bizonyítékaiban támaszkodik, kivétel nélkül a XI. század első felére vonatkoznak, amely időszakot azonban már csak 100–150 év választja el a honfoglalás korától, úgyhogy „igen nagy” eltolódások Magyarország népiségi összetétele tekintetében e korra nézve már csak ezért sem tehetők fel. Ez természetesen annyit is jelent, hogy Kniezsa nem tesz különbséget a XI. század elejének és végének népiségi és települési viszonyai között, bár ilyen bizonyosan volt...

Település- és népiségtörténeti művek szerzői eredményeiket általában térképen vagy térképeken szokták összefoglalni. Ezt teszi Kniezsa is. És mivel az olvasók ilyen esetekben először a térképet nézik, mi is ezt tettük. Csakhogy a térkép 34-féle jelzésével kissé már sokat ad a jóból (a jelmagyarázat is nehezen található csak

¹ Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században. Budapest, 1938, 367–472. l. és térképmelléklet, 4°. (Különlenyomat a Szent István király emlékkönyv II. kötetéből).

meg, mert nem a térképen van). Ha pedig a jelmagyarázatot át is tanulmányoztuk, akkor arra kell gondolnunk, hogy szerzőnknek valamiképen a XI. századi m. kir. központi statisztikai hivatal közleményei jutottak a birtokába. Itt ugyanis például ilyen jelzéseket olvashatunk: „22. Szláv terület. — 23. Szláv terület ritka lakossággal. — 24. Vegyes magyar-szláv terület. — 25. Vegyes magyar-szláv terület ritka lakossággal. — 26. Vegyes magyar-szláv terület magyar többséggel. — 27. Vegyes magyar-szláv terület szláv többséggel“. Stb. — Csakhogy szerzőnk a XI. századi települési és népi viszonyoknak aprólékos részletekben gazdag képét természetesen nem közvetlen adatok alapján festette meg, hanem gyér adatokra támaszkodó következtetések segítségével, ami mindenesetre arra vall, hogy szerzőnk igen nagy bizalommal viseltetik saját következtetéseinek helyessége iránt. Elismerjük ugyan, hogy optimizmus nélkül nemcsak a gazdasági élet volna mozdulatlan, hanem a tudomány is, azonban mint kritikus olvasók mégsem osztozhatunk szerzőnk igen messzemenő optimizmusában.

Ha végigtekintünk a térkép jelmagyarázatán, meglephet bennünket, hogy szerzőnk török területnek csak a besenyő területet nevezi, de semmit sem tud azokról a bolgártörökökről, akik Melich szerint a honfoglalás korában Keletmagyarország legnevezetesebb, sőt a Tiszántúl egyetlen népeleme volt. A szövegben ugyan már kevésbbé határozottan fejezi ki magát Kniezsa, de még mindig ezt írja: „De bármennyire is lehetséges, hogy a magyarok Erdélyben, a Délvidéken és esetleg a Duna—Tisza-közben bolgártörök nyelven beszélő réteget találtak, helynévanyagunk alapján (sajtóhiba: *alapján* helyett) ezt kétségtelenül igazolni nem tudjuk“. Megállapíthatjuk tehát, hogy Kniezsa a Tiszántúlra és az Északkeleti Felvidékre nézve a bolgártörök lakosságot még elméletileg sem tartja már feltehetőnek. Hogy pedig a felsorolt területekre vonatkozó nem kétségtelen bizonyítékok milyen értékűek, arra nézve idézem az erdélyi Küküllőre vonatkozó szavait: „Egyetlenegy földrajzi név van, amely esetleg bolgártörök eredetű is lehet — határozott bolgártörök jelleg nincs rajta — és ez a *Küküllő*“. Ennek a névnek a jelentését a neki megfelelő oláh *Tárnava* < szláv **Trnava* alapján ismerjük: „kőkényes“ a jelentése. De hogy miért származott volna a törökből a *Küküllő* név, azt belátni nem lehet: nincsen ugyanis olyan török nyelv, amelyben megvolna a feltételezett **kökelek* stb. alakú szó, de még csak „kőkény“ jelentése sincs a hasonló alakú *kökenek*-nek („vadgalamb“). Különben is a „kőkény“ még mindig nem „kőkényes“, pedig a szláv-oláh *Tárnava* alapján ezt a jelentést kell feltennünk; továbbá figyelembe veendő, hogy a *Küküllő* név dülönévként másutt is előfordul, a Pesty-féle kéziratoss Helységnévtár szerint például Köröstarcsán. Mint dülönévnék szintén nem „kőkény“, hanem csak „kőkényes“ lehetett a *Küküllő*-nek feltehető eredeti je-

lentése. Erre a körülményre egy ízben már emlékeztettem, de megjegyzésem. — úgy látszik — elkerülte Kniezsa figyelmét. Pedig, ha erre tekintettel van, semmikép sem engedhette volna meg, hogy a *Küküllő* név esetleg bolgártörök eredetű lehet; Köröstarcsa ugyanis kívül esik azon a területen, amelyen bolgár-törökök jelenlétét Kniezsa elvileg nem tartja lehetetlennek. De miért is volna török eredetű ez a név — kérdezhetjük —, mikor a magyarból is minden nehézség nélkül értelmezhető? Nem tudom pontosan idézni, de biztosan emlékszem, hogy valamelyik középkori irodalmi emlékünkből olvastam „rózsáló piros ajkak“-ról. A *rózsál(l)ó* szóalak jelentése nyilván „rózsás“, de talán mégsem mondanánk ezt a szóalakot csupán azért török eredetűnek, mert a mai magyar nyelvben ez a szóalak már nem használatos. Ha pedig a „rózsás“ jelentésű *rózsál(l)ó* a *rózsa* szó származéka, akkor józan ésszel igazán nem lehet belátni, hogy miért nem a *kikin(y)* „kökény“ származéka volna a „kökényes“ jelentésű *Küküllő* < *Kikillő*. Vagy talán az -nl- > -ll- hasonulás volna annyira szokatlan a magyarban, hogy inkább egy nem létező török szót kellene konstruálnunk az alakilag homályos *Küküllő* helynév megmagyarázására? Ezt talán még Melich leghűségesebb párthívei sem mernék állítani, mert hisz akár tucattájjal lehetne példákat idézni az -nl- > -ll- hasonulásra. Ha pedig a neovámbéristák nem hozták volna divatba a névmagyarázatoknál a török szótárak használatát, véleményünk szerint senkinek sem jutott volna eszébe a *Küküllő* névre török eredetet ráfogni.

A *Küküllő* néven kívül Kniezsa Pais Dezső nyomán még csak a *Báta* névről tartja lehetőnek, hogy török közsözből származott volna. Pais Dezső ugyanis a *Báta* helynevet a *Batár* folyónévvel együtt (v. ö. NNy. IX. 125), melyet azonban Kniezsa már nem említ, a török *bat-* „alámerülni“ igéből származtatja. Ebben a kapcsolatban fel kell vetnünk azonban a kérdést, hogy de vajjon a cseh *Báta* cipőgyárosnak a neve is török eredetűnek tekintendő-e. Erre persze Kniezsa hamarosan rámondaná, hogy baj van nálam a szlavisztikai tájékozottsággal, mert a cipőgyáros neve *bat'a*-nak ejtendő, és csak nem akarok cseheket találni Tolna megyében... Csakhogy én ezen ellenvetéssel szemben rámutathatnék arra, hogy a szerbeknél is vannak ilyen helynevek mint *Batutša*, *Batočina*, amelyek bizony összetartoznak a cseh *Báta* névvel. Így tehát egy kissé beteg ötlet volt a déltolnai *Báta* kedvéért alámerülni a turkománia mélységeibe...

A *Küküllő* és *Báta* ellenére szörnyen kevés az, ami Kniezsánál megmaradt a neovámbéristák törökösködő helynévmagyarázataiból. Bizony: tempora mutantur... Ezelőtt nyolc-tíz évvel ugyanis jelen sorok íróját az egész neovámbérista hitközség nem győzte eleget ócsárolni és hazaárulózni, amiért azt merte állítani, hogy Keletmagyarországon a honfoglalás korában szlávok laktak,

nem pedig azok a bolgár-török testvérek, akiknek a felfedezésével Melichnek sikerült a magyar tudományosságot kompromittálnia. Hatalmasan puffogtak ugyan a mozsarak a felfedezés hírére, sőt ezt a tudományos baklövést még az Akadémia is helyénvalónak látta az utókor bámulatának kivívása kedvéért nagydíjjal megkoszoruzni. Mindez azonban a sokat dicsőített nagy műnek semmit sem használt. Tanai ugyanis annyira nem voltak időállók, hogy Kniezsa egy akadémiai kiadványban — jelen tanulmányában — mintegy magától értetődő természetességgel és nagyobb emóciók nélkül igyekszik most már eltakarítani azt a turáni településtörténetet, amelyet a törökrajongó Melich János és neovámbérista hitsorsosai próbáltak két évtizeden át összeszerkeszteni — hitük szerint — a magyar nemzet javára és dicsőségére. Ugyan senki előtt sem lehetett már kétséges, aki a kérdéssel egy kissé behatóbban foglalkozott, hogy a magyar településtörténeti turanizmus elméletei a turáni kontinuitás gondolatával együtt már összeomlottak; ennek a kimondásához azonban még mindig kellett valamelyes tudományos bátorság. Szerzőnkben megvolt ez a bátorság, és ezért nagyon hálásak lehetünk neki, mert így a magyar településtörténeteszek akadémiai koszoruktól megtevéstve talán már nem fognak eltévedni az irreális neovámbérista feltevések labirintusában.

Keletmagyarország feltételezett bolgár-törökjei tehát eltűntek már Kniezsa térképéről, de a szlávok még mindig egy kissé suta módon szerepelnek. A XI. sz.-i Tiszántúl például az ő térképe szerint valami rózsaszínű tenger, amelyben változatos alakú violaszínű amöbák uszkálnak össze-vissza. A jelmagyarázatból pedig megtanulhatjuk, hogy a rózsaszín a magyar területet jelöli, a violaszín pedig a vegyes magyar-szláv területet. A közelebbi vizsgálatnál pedig rájöhettünk arra is, hogy honnan származnak a violaszínű foltocskák. Kniezsa ugyanis úgy járt el, hogy minden — szerinte is elvitathatatlan — szláv helynév köré kisebb-nagyobb körvonalakat rajzolt, hogy az így kapott területeket vegyes szláv-magyar területeknek nevezze ki. Ennél mindenesetre lényegesen egyszerűbb lett volna az egész Tiszántúlt violaszínnel bevonni, mert hisz nyilvánvalóan lakhattak olyan falukban is eredetileg szlávok, ahol ez a körülmény a falu nevéből például azért nem tűnik ki, mert az megváltozott. A „Westungarn im Mittelalter“ című tanulmányomban behatóan szóltam a másodlagos helynevek településtörténeti jelentőségéről; ezen fejtegetéseimnek azonban szerzőnk — úgy látszik — nem szentelt elegendő figyelmet, mert különben a magyarság népiségi fölényének kidomborítását eszló, de még laikusok számára is átlátszó térképkozmetikai eljárását elmellőzte volna. Vagy talán csak azért folyamodott volna Kniezsa ezen különös ábrázolási módhoz, nehogy az a látszata legyen előadásának, mintha Melichel szemben a legapróbb részletekben is az én fejtegetéseimhez csat-

lakozott volna? Ezt valóban nem tette! Sőt minden hozzáértő olvasónak az lehet a benyomása, hogy Kniezsa Moórból kitörülni igyekszik, ami kitörülhetőnek látszik, Melichből pedig menteni igyekszik, ami menthetőnek látszik. Az utóbbi tekintetében néha túl is lő a célon, t. i. olyan magyarázatokat is elfogad, amelyeket időközben gyanításom szerint már maga Melich is feladott. Így például, hogy a *Kompa* folyónév kelta eredetű volna, jellelhet a szlávból kifogástalanul magyarázható, míg a kelta eredet feltevése több mint problematikus.²

2.

Mivel azonban Kniezsa a neovámbérizmus eszmekörében fogant turáni településtörténetben mégsem követte már Melichet, sokan talán arra fognak ebből gondolni, hogy Kniezsa csak udvariaskodott mesterével szemben — hisz mint szlavista ténylegesen tanítványa Melichnek —, amikor tanulmánya bevezetésében különösen a módszer tekintetében az ő követőjének vallotta magát. Aki azonban Melich módszerét tényleg ismeri és Kniezsa tanulmányának szellemébe belehatolt, az feltétlenül el fogja ismerni, hogy bizony szerzőnk egyáltalán nem udvariaskodott, hanem a szavai igenis a valóságnak felelnek meg. Melich módszerére ugyanis nem a törökösködés a jellemző — hisz volt idő, amikor ő még egyáltalán nem törökösködött —, hanem az a körülmény, hogy ő rendesen valami tételt próbál bizonyítani vagy igazolni adatok és következtetések segítségével. A bizonyítandó tételeket többnyire megálmodja vagy — hogy tudományosabban fejezzük ki magunkat — intuitív uton alkotja meg őket. Különösen kedveli az olyan tételek bizonyítását, amelyek az első hallásra paradoxonnak, illetve képtelenségeknek tűnnek fel: Anonymus a legnagyobb magyar történetíró, krónikája hiteles; a Tiszántúl nem laktak szlávok a honfoglalás korában; a magyarok a latinbetűs írást a franciáktól vették át; stb. Fejtegetéseit olvasva, néha azt hiszi az ember, hogy csak azt akarta kipróbálni, hogy a hivek mennyit bírnak el lelkesen és ellenmondás nélkül... És bizony sokszor meggyőződhetett róla, hogy szenzációsan sokat! Meg kell azonban azt is állapítanunk, hogy sok esetben csak behatóbb elemzés után tűnik ki, hogy Melich fejtegetései tulajdonképpen valamely előre felállított tétel igazolását célozzák; mondanivalóit ugyanis úgy rendezte el, hogy az olvasónak az az első benyomása, hogy a tények vizsgálatából jutott el bizonyos megállapításokhoz. Így van ez például a Honfoglaláskori Magyarország c. művében is.

² V. ö. Moór E.: Bolgártörökök és szlávok... 1930, 27/28. — Időközben az általam javasolt magyarázatot tölem függetlenül egy külföldi szlavista is közzétette. Erre a közleményre valahol Melich is hivatkozott: sajnos, hirtelenében nem találom, hol...

A tudományos gondolkodásnak ezt a mindig valamit „bizonyítani” akaró módját eltanulta Melichtől Kniezsa is; sőt a bizonyítandó tétel elrejtésének művészetében től is szárnyalta mesztérét, már csak azért is, mert dolgozatainak — így ezen legutolsó művének is — mindig van könnyen áttekinthető, világos szerkezete, ellentétben Melich nagyobb műveinek zürzavaros szerkezetével; stílusa pedig tömörnek mondható Melich széles bőbeszédűségével szemben. Nagyon ügyesen rejtette el szerzőnk a bizonyítandó tételt jelen tanulmányában is; az avatatlan olvasó ezt a körülményt soha fel nem fedezné és szentül hinné, hogy Kniezsa szigorúan a tényekhez tartva magát jutott el bizonyos megállapításokhoz. A bizonyítandó tételt Kniezsa ebben az esetben azonban nem intuitív úton maga alkotta, hanem lényegében Karácsonyitól vette át, amint az ilyesmi Melichnél is többször előfordul.³

Az a településtörténeti tétel, amelyet Kniezsa Karácsonyitól átvett, arra vonatkozik, hogy a magyarság XI. századi telepei csak az állítólagos gyepűvonalon belül kereshetők. A *gyepűvonal* kifejezést Kniezsa is többször használja, bár azt ő is tudja, hogy Fodornak a gyepűrendszerre vonatkozó „földrajz-hadtörténelmi” fejtegetései teljesen értéktelenek; de hogy szerzőnk miféle hadászati berendezésnek tartja az ú. n. gyepűvonalat, azt mégsem árulja el nekünk. Pedig érdekes volna tudni, hogy miből és mi módon készült ez az állítólag az egész országot körülfogó XI. századi Maginot-vonal, mely sok esetben — amint a tények tanúsítják — még a német császárok jól felszerelt hadaival szemben is nagyon hatásos védelmet nyújtott az országnak. És azt is szeretnénk tudni, hogy honnan került elő az a rengeteg ember, amely egy sok száz kilométeren át húzódó védelmi vonal létesítéséhez és karbantartásához, de még inkább háború esetén megvédéséhez szükséges. Sehonnan! Mert — elárulhatom a titkot — valami csodálatosan hatásos védelmi vonalakból álló „gyepűrendszer” hazánkban sohasem volt, hanem csak egyes gyepűk voltak. Így nevezték ugyanis azokat a védelmi berendezéseket, amelyeknek segítségével alkalmas helyeken az országba vezető főutakat ellenséges támadás esetén föld-, víz-, kő- és faművek segítségével járhatatlanná lehetett tenni. A középkori seregek ugyanis nem térképekre támaszkodva és nem frontálisan törtek be az ellenséges országba, hanem hosszan elnyúló menetoszlopokban az ismert főútvonalakon nyomultak előre. A főútvonalakról már csak málhásszekereikre

³ Az Anonymus ú. n. hitelességére vonatkozó hitet például Hómannak az ú. n. pozitivisták történészek felfogását kritizáló fejtegetésej szügerálták Melichnek. Pais Dezső pedig, aki az Anonymus hitelessége körül különösen sokat buzgolkodott, ezt a hitet már dogma alakjában Melichtől vette át. Nem hiszem azonban, hogy Hómannak különösen sok örömet szerzett volna Melichnek és Pais Dezsőnek az Anonymussal kapcsolatos apologetikai munkássága, mert nyilvánvaló túlzásaik Hómannak történészi irányát is diszkreditálhatták.

való tekintettel sem igen térhettek le; a csapatok ugyanis abban az időben arra még nem számíthattak, hogy repülőgépekről ledobott csomagok segítségével fogják élelmezni őket. Ez persze kissé túlzás, azonban az már tény, hogy a történészek középkori hadjáratokról szólva nincsenek mindig kellően tekintettel a középkornak a maiaktól eltérő viszonyaira.

A járhatatlanná tett gyepek előtt az ellenséges hadsereg szükségszerűleg megtorlódott, és bizony így nagyon könnyen pórul járhatott. De persze, ha az ellenséges seregnek a tereppel ismerős vezetői voltak esetleges magyar párthiveik közül (pl. Salamon király idejében), akkor a gyepek mint védelmi berendezések érték-telenné váltak, mert azokat megkerülhették, amint ez meg is történt néhány esetben.

Az előadottakból következik, hogy a határőrség nem a gyepek mögött foglalt helyet (még kevésbbé a „gyepúvonal“ mögött), ahogy ezt Kniezsa Karácsonyi nyomán elképzei, hanem a gyepek előtt, vagyis (az ország belsejéből tekintve) a *gyepű elvén*. Nyugatmagyarországon például az országba vezető két legnevezetesebb „hadi utat“ Kapuvárnál és Győr közelében lehetett lezárni (még a 13. század elején is!), de a határőröket mindenütt a régi osztrák-magyar határ mentén találjuk. Ezeknek bizony a XI. században is ott kellett lenniök, mert hiszen az öröknek idejében jelenteniök kellett az ellenség közeledtét, hogy a gyepeket le lehessen zárni.

Nyugatmagyarországon a határőrök telepei és a gyepek között különböző elnevezésű katonai telepeket találunk: lövöket vagy lövéreket, hodászokat (hodacenses) és valószínűleg hozzájuk hasonló szerepet töltöttek be a határ mellékén letelepített idegen népelemek is: a besenyők, az oroszok és a kende (v. ö. *Szornas-kend*, *Kendszék*). A katonai telepésekhez számíthatjuk a várjobbágyokat is, akik közül talán az előbbi katonai csoportok tisztjei kerültek ki. Találunk végül a határ és gyepek közötti övben olyan telepéseket is, akik csak közvetve álltak a határ- és honvédelem szolgálatában. Ilyenek a kovácsok, csatárok („paizskészítők“) és mecsérek („kardkészítők“) telepei, akik a harcosokat fegyverekkel látták el. De idesorolhatjuk a várnépet is, amelynek a feladata a gyepek karbantartása volt.

A gyepeülvének lakosságára többféle katonai feladat elvégzése hárult. Kétségtelenül a határ közvetlen közelében lakó örök látták el béke idejében a határrendőri teendőket. Ellenséges támadás esetén pedig bizonyára az ő kötelességük volt ezt a határtól messzefekvő útzáró gyepeknél jelenteni. A gyepek elzárását valószínűleg a gyepek környékén lakó várnép végezte el, de a gyepek karbantartása az egész határvidék várnépének kötelessége volt. Ez a kötelesség akkor sem szűnt meg, ha egyes faluk népe birtokadományozás folytán magán- vagy egyházi birtokosok ható-

sága alá került. Bizony ez nagyon terhes kötelezettség lehetett, mert például a borsmonostori ciszterciták még a 13. század folyamán is több hamisított oklevelükbe jónak látták bevenni, hogy népeiknek a királytól kapott mentesség alapján nem kell eljárni a babóti gyepű (Kapuvár mellett) karbantartására.

A gyepük elzárása kétségtelenül hosszabb időt vett igénybe; azért szükséges volt az ellenséget előrenyomulásában gátolni. Ez elsősorban a határ és a gyepük között található katonai telepések feladata lehetett. Az ellenség előnyomulásának akadályozására már csak azért is szükség volt, hogy lehetségessé váljon a főútvonal mellékének kiürítése; különösen a lakosság állatállományának elterelése lehetett fontos, nehogy a betörő ellenség könnyen élelmezhesse magát. A kiürítés azonban akkor már nehézzé vált, amikor a gyepüelvének lakossága megszorodott. Ezért ilyen esetben a fővédelmi művek előtt is létesítettek gyepüket. — Történészeink közül sokan azt hiszik, hogy csak a gyepük előretolásával terjesztette ki a király a hatalmát a gyepükön túl lévő területekre. Ez a hamis felfogás csak annak a következtében verhetett gyökeret, mivel történészeinknek általában teljesen helytelen fogalmaik voltak és vannak a gyepük mibenlétéről, amikor a gyepüket megerősített frontvonalaknak tekintik és az országhatárral azonosítják. Pedig nemcsak a határőrsegek telepei voltak szükségszerűleg a gyepükön túl, hanem királyaink több esetben kimondottan a gyepükön túl fekvő földeket adományoztak hiveiknek. Ezen okleveleknek a tanuságát történészeink azonban ezideig nem részesítették kellő figyelemben. Az országhatár és az útzáró főgyepük között egyes helyeken azért is szükséges lehetett védelmi műveket létesíteni, mert a főgyepük legnevezetesebb erősségei sok esetben vízművek voltak; a vidéknek — vagyis a gyepük környékének — vízzel való elárasztása pedig bizonyára hosszabb időt vett igénybe. Ez volt a helyzet például Nyugaton; ezért feltehető, hogy eredetileg az ellenség ideiglenes feltartóztatása lehetett a katonai jelentősége itt azoknak a védelmi műveknek, amelyeket Sopronban és Mosonyban már nagyon korán létesítettek.

A határvidék katonai telepeseinek további feladata ellenséges támadás esetén feltehetőleg az ellenség élelemszerző portyázásának megakadályozása és az ellenség málfárosztagainak nyugtalanítása volt. Mire aztán az ellenséges sereg a gyepük előtt megtorlódott és az élelmezési nehézségek következtében demoralizálódott, bizonyára a gyepük mögül is előkerültek különböző katonai alakulatok, amelyek aztán a demoralizált ellenséget teljesen megsemmisítették, amennyiben annak nem sikerült dolgavégeztelen sietve visszavonulnia. Ez a védekezési mód nyugaton rendszeren bevált, hacsak a betörő ellenségnek nem voltak — amint már említettük — magyar párthivei, akiknek kalauzolója mellett az ellen-

ség megkerülhette az elzárt gyepüket. A gyepüvel való védekezés akkor vált csak hatástalanná, amikor a gyepüelvének a lakossága annyira megszorodott, hogy a vidék idejében való kiürítése nem volt már keresztülvihető.

Erdős hegyvidéken természetesen a védekezés módja némileg más lehetett. A gyepük ilyen terepen valószínűleg a csehek gyepüihez hasonlítottak, akik ezt a védelmi berendezést a németekkel szemben épügy használták mint a lengyelek vagy a mai Kelet-németország egykori szláv lakosai. Ha történéseink nem kizárólagosan a magyar glóbusra korlátoznák figyelmüket, hanem a szomszédos népeknek a mieinkhez hasonló intézményeire is némileg tekintettel volnának, akkor Fodor Ferencnek a gyepüvonalokról írt badarságait bizonyára nem idézték volna a Szent István emlékkönyv tudós történész cikkírói olyan buzgalommal, mint a hogy azt tették.⁴

A gyepüvédelemről írott fenti vázlat legfontosabb vonásai-ban egyezik K. Schünemann kieliegyetemi tanárnak ugyanarról a kérdéssel kifejtett felfogásával,⁵ amellyel történéseink még mindig nem ismerkedtek meg. De persze nem olvasói a történészek a NNy-nek sem, mert különben talán kevesebb bizalommal lettek volna Fodor Ferencnek a gyepükre vonatkozó földrajztudósi eszmefuttatásai iránt... Knieszsa — olvasója lévén folyóiratunknak — tudta, hogy Fodor Ferenc fejtegetései értéktelenek — erre különben vizsgálatai közben valószínűleg magától is rájött volna —, de a gyepüvédelem mibenlétével, amint már említettem, ő sem volt tisztában, hanem az egyszerűség kedvéért a lényegre nézve a rendesen megbízható Karácsonyi felfogását tette telepü-léstörténeti fejtegetései alapjává.⁶ Mivel azonban ez az alap hibás

⁴ A Szent István emlékkönyvben Fodor Ferenc cikkét idézgető történészek közül csupán Kring Miklós ad kifejezést — a Szent-István-kori országhatárokról szólva — valami szelid gyanunak abban a tekintetben, hogy Fodor Ferencnek a gyepükre vonatkozó fejtegetései körül nem minden lehet rendben. De azért persze ő is valami megerősített vonalnak gondolja a gyepüket. — Mindenesetre örömmel kellett megállapítanom, hogy Kring Miklós most már nem valami bizonytalan sávnak tekintti az országhatárt, mint egy korábbi cikkében, hanem idevonatkozó megjegyzéseim figyelembevételével már helyesen vonalnak mondja, sőt egy XII. századi stájerországi oklevelet is idéz, amelyből kiténik, hogy a nyugati országhatár már ebben a korban is árokkal vagy sáncsal volt jelölve („ultra vallem Ungaricum“). Ilyen „mérnöki pontosságot“ bizony alig mertem feltenni... Az országhatár tehát sánc- vagy árokvonal volt már a XII. században is, sőt bizonyára már a XI.-ben is, de a gyepü sohasem volt vonal...

⁵ V. ö. K. Schünemann: Ostpolitik und Kriegführung im deutschen Mittelalter, UJb. XVII. (1937), 31–56. és „Deutsche Kriegführung im Osten während des Mittelalters“, D. Archiv f. Gesch. des Mittelalters II. (1938), 54–84.

⁶ Eredetileg a gyepüvédelem mibenlétére vonatkozó felfogásomat a Fodor Ferenccei való vita nyomán behatóbban is ki szándékoztam

volt, Kniezsának nyilván ellenmondásba kellett kerülnie a tényekkel, amikor a hibás elmélet településtörténeti következményeit igazolni próbálta helynévmagyarázatokkal és egyéb „bizonyítékokkal”. Ezt fogjuk most már a következőkben néhány jellemző példán bemutatni.

Ha megnézzük Kniezsa térképét, rögtön szemünkbe ötlük, hogy Nyugaton a XI. századi magyar településnek általa feltételezett határa bámulatosan hasonlít a trianoni országhatárhoz (Sopron körül például még a trianoni beszögelés is pontosan rajta van). Ez persze azért van így, mert Kniezsa Karácsonyi nyomán abban a meggyőződésben volt, hogy itt húzódott a már „előretolt” gyepűvonal. A gyepűvédelemről való hibás felfogása alapján pedig azt tette fel, hogy a határőrök és a lövők a gyepűvonalon innen állták vitézül az ellenségnek a gyepűvonal ellen intézett rohamait. Vagyis Kniezsa öntudatlanul is a világháború frontját vetítette vissza a múltba, de ugyanazt tették természetesen a gyepűvonalakat emlegető geográfusok és történészek is. Mi már azonban tudjuk, hogy minden másként volt: ha voltak is Sopronban esetleg már a XI. században is bizonyos védelmi művek, a határőrök és lövők telepei a gyepűvédelem mibenlétéből következőleg szükségszerűleg a Fertő és a Lajta közötti területen voltak, ahol később tényleg találjuk őket. Ezt egy név szinte kézzelfoghatóan tanúsítja és pedig Rusztnak régi német Zeil neve, amely a magyar *Szil* átvételéből származott (m. *szil* = n. *Rust*). A német névalakban korhatározó az *ei* diphthongus. Mivel t. i. az *i* a XI. század végén diphthongizálódott a németben, ezért a németeknek a m. *Szil* helynevet még a XI. század vége előtt kellett átvenniök. Ezt a körülményt a „Westungarn im Mittelalter” c. tanulmányomról írt kritikájában Kniezsa is elismerte, sőt ő azt tette fel ezekről a korai német telepésekről, hogy őket IV. Henrik császár telepíthette ide, amikor ez a terület Salamon idejében néhány évig birtokában volt (v. ö. UJb. XVII. 290). Jelen műve írása közben azonban erről az elméletét zavaró mellékkörülményről már elfeledkezett.

De amikor Kniezsa leírta, hogy a magyarság Nyugatmagyarországon csak a XII. század során telepedett meg, akkor elfeledkezett arról is, hogy tanulmányának egy másik fejezete szerint a besenyő szállások korát általában a XI. századra kell helyeznünk. Ilyenformán Kniezsa előadása szerint a besenyők előbb települtek volna még szórványosan Nyugatmagyarországon, mint a magyarok. Hát ez már azután igazán abszurdítás! Ezekbe az ellenmondásokba a nyugatmagyarországi települési viszonyokat

fejteni. Ebből azonban más irányú elfoglaltságom következtében aligha lesz a közeli jövőben valami, úgyhogy meg kell elégednem a fenti vázlatos megjegyzésekkel, melyekkel azonban talán némileg mégis hozzájárultam a gyepűvédelem mibenlétének tisztázásához...

illetően azonban szerzőnk nem azért keveredett bele, mivel esetleg az én idevonatkozó fejtegetéseimmal szemben saját fejtegetéseinek eredetiségét minden áron — tehát még ellenmondások árán is — meg akarta óvni; hanem azért, mivel az adatok világos tanúsága ellenére mereven ragaszkodott egy téves településtörténeti elmélethez. Ő ugyanis az elképzelt gyepüvonalon innen eső területek települési viszonyaira vonatkozó fejtegetéseiben másutt is szembekerült — amint mindjárt látni fogjuk — bizonyos adatok tanúságával, pedig ezekről a területekről én „Westungarn im Mittelalter“ c. tanulmányomban már nem szóltam.

Kniezsa térképe szerint a Sopron és Kapuvár közötti vidék már a XI. században sem volt ritkább lakosságú, mint az ország többi részei. Erre a feltevésre ismét az elmélet vitte Kniezsát. Felfogása szerint ugyanis itt még a XI. század folyamán előbbretolták a gyepüvonalat, aminek következtében itt a régi gyér népességű gyepüelve megszűnt és ez a terület is intenzívebb művelés alá került. Amint azonban erről már megemlékeztünk, a főgyepű Sopronmegyében még a XIII. század elején is — úgy mint régebben — Babótnál, vagyis Kapuvárnál volt. Arra nézve pedig véletlenül okleveles bizonyosságunk is van, hogy a XIII. század elejének közfelfogása szerint Sopron megye korábban gyérebbe lakott volt mint az ország egyéb részei. Egy XIII. századi oklevél szerint ugyanis István pap eredményesen hivatkozott arra, hogy Gizella királynéval az országba jött őse szabad ember módjára és minden kötelezettség nélkül kapott birtokot Sopron megyében, mivel abban az időben „*rarus habetatur incola in comitatu castri Supruniensis*“ (Sopronm. Oklt. I. 8.). Kétségtelen, hogy ezen indokolásával István pap a saját korabeli közfelfogásnak adott kifejezést. Ha pedig a XIII. század elején még általánosan tudták, hogy Sopron megye korábban kevésbé népes volt, akkor a XI. században kétségtelenül még gyér volt a lakossága. Ebben az esetben is tehát Kniezsa nem a tényekhez, hanem egy hibás elmélethez tartotta magát.

Most még egy példát akarok bemutatni arra nézve, hogy Kniezsa a hibás elméletre alapozott településtörténeti elképzelései kedvéért egyes esetekben még a tényekkel is szembefordult. Ennek a módja már tökéletesen melíchi nála...

A magyarság XI. századi települési területére vonatkozó „bizonyítékok“ sorában ott találjuk nála azokat a szláv eredetű magyar helyneveket is, amelyekben az eredeti szláv orrhangú magánhangzók megmaradtak. Ezek a magánhangzók ugyanis a szláv nyelvekben a X. század végén elvesztették orrhangú ejtésüket; így tehát a magyarság az ilyen eredeti orrhangot tartalmazó neveket — bizonyos, esetleges elkésett hangfejlődést is számbavéve legkésőbb a XI. század közepéig vehette csak át. Az idetartozó helynevek között említi Kniezsa egyebek kö-

zött a *Dombó*, *Dombóc*, *Dombró* neveket. A *Dombó* helynév például nagyszerű bizonyíték a magyarság korai megtelepülésére a Felvidéken, ahol a név előfordulása — úgy látszik — a Karácsi-féle gyeptülméletre alapozott Kniezsa-féle elméletnek sem mond ellen. Igen ám, csak hogy a *Dombró* név előfordul az egykori Körösmegyében is, ahol a magyarság aligha telepedett még meg a XI. században.⁷ Kniezsa tehát ezen névalakra nézve Melichre hivatkozik, aki szerint az ottani szlávok nyelvében az *o* nazális *b* előtt csak a XIII. század közepe után tűnt el. Jó! De akkor, miért akarja egy könnyed kézlegyintéssel elhárítani például a mármarosí *Dombó* (ruthén: *Dubovoje*) nevét is, amely pedig már semmi esetre sem kerülhetett a kajkavac horvátból a magyarba?

Zavar van azonban a Kniezsa-féle települési elmélet szempontjából egy olyan szláv származású helynévvel is, amelyben az orrhangú magánhangzó után nem *b*, hanem *g* következett. Egy 1262-i oklevélben említve van Ugocsában egy *silva Longh*. De mivel a hibás gyeptülmélet szerint a magyarok Ugocsát csak a XII. század folyamán szállhatták meg,⁸ Kniezsa szinte mélabúsan nyilatkozik erről a névről: „...sajnos nem egészen megbízható. Az adat ugyanis egy eredetiben nem ismert oklevélnek Fejér-féle kiadásából való, amely amúgy is hemzseg az elírásoktól“ (i. m. 385. l.). Bámulnunk kellene ezt az akribiát, ha hinni tudnánk abban a csodában, hogy a gyanusnak talált név az állítólagos elírások következtében pontosan azt az alakot vette volna fel, amely névalak a régi szlávban jelentésileg az oklevélben előtte álló latin *silva* szónak felel meg. Ilyen csodálatos véletlen nincs! De kiváltkép azért nem tudunk benne hinni, mert Kniezsa már más helyütt is hasonló-hyperkritikával próbálta elhárítani az előleges felfogásához nem alkalmazkodó adatokat (v. ö. Ujb. XVIII. 29).

Bár elismerhetjük, hogy a szláv orrhangú magánhangzók egyes elmaradt szláv nyelvjárásokban tovább is megmaradhattak a X. századnál, ennek ellenére ezen hangok magyar megfelelőinek meglétét bizonyos helyneveinkben általában annak tanujelül tekinthetjük, hogy a magyarok az illető vidéken már nagyon korán telepedtek meg szlávok szomszédságában. Ha azonban valamely

⁷ Így Kniezsa. Ellenben mestere szerint a magyarok már a X. században elfoglalták ezt a területet, mert hisz ez meg vagyon írva a legnagyobb magyar történetíró művében (v. ö. Melich, Honf. Magyaroz., 422). Mi ez? Forradalom? Hát Kniezsa már az Anonymus hitelességében is kételkedik? Sőt ilyen eretnek tanokat egy akadémiai kiadványban hirdet! (No, belőle sem lesz a közeli jövőben akadémikus, pedig állítólag már nagyon kezd érteni a helyesíráshoz!...).

⁸ Ennek a tanításnak hibás voltára rámutattam már Szabó Istvánnak „Ugocsa megye“ című könyvéről írott ismertetésemben is (NNy. IX. 119). Ennek ellenére Szabó István a közelmúltban a rádióban tartott előadásában makacs következetességgel csak tovább hirdette Ugocsáról a XII. századi megszállást... Furcsa...

vidék bizonyos neveiben hiányoznak az egykori szláv orrhangú magánhangzók magyar reflexei, ebből még nem következik, hogy a magyarság az illető vidéken csak akkor telepedett volna meg, amikor a szláv orrhangú magánhangzók már elvesztették ilyen jellegüket. Mindenütt azt tapasztalhatjuk, ugyanis, hogy vegyes lakosságú területen a helynevek sok esetben újabb hangállapotot feltüntető alakjukban is át szoktak kerülni egyik nyelvből a másikba, mégha az átvevő nyelvben megvolt is az átadó nyelv régebbi hangállapotának megfelelő névalak. Erről a jelenségről behatóan szóltam „Westungarn im Mittelalter“ című tanulmányomban (240/241. l.). Erre vonatkozó megjegyzéseim — úgy látszik — elkerülték Kniezsa figyelmét... Azt írja ugyanis mostani tanulmányában, hogy a *Potyond* névre vonatkozó magyarázatom már csak azért sem lehet helyes, mert ez a név Sopronmegye keleti felében fordul elő, ahol a magyarság a X—XI. század határán már kimutatható, így tehát a *Potyond* névben meg kellene lennie az általam javasolt etimológiának megfelelően a szláv orrhangú magánhangzó magyar reflexének; mivel ez nincs meg, az etimológia nem lehet jó. De lássunk csak néhány ellenpróbát Kniezsa mostani tanulmányából! Szerinte az alsó Lendva mellékén a magyarság már a X—XI. század határán telepedett meg; sőt, már ő még a *Lendva* névben is szláv orrhangú magánhangzó magyar reflexét szeretné felismerni. Ezen nézeteiben a legkevésbé sem zavarja az a körülmény, hogy az alsó Lendva melléki *Dobronak* nevében hiányzik ez a bizonyos kormeghatározó reflex. Vagy talán Kniezsa kétségbevonja, hogy ez a név a szláv *dobra* „erdő“ szónak származéka? És vajjon a borsodmegyei *Lédéc* hn. azért nem lehet talán a szláv *ledo* szó származéka, mert a név magyar alakjában nincs meg a szláv *g* hang reflexe, jöllehet a falu környékén a magyarság Kniezsa szerint már régi telepes? Ez az okoskodás ebben az esetben azonban már egy egyszerű tényen megbuknék. Azon, hogy ez a név egy XIII. századi oklevélben *Lenduch* alakban is előfordul, ami azt tanúsítja, hogy ez esetben a mai magyar névalak egy későbbben átvett névváltozatnak felel meg. A végső tanulság pedig mindebből az, hogy a helyneveknek bizonyos nyelvi, hangtörténeti jellegzetességei a településtörténetben negatív irányban nem érvényesíthetők bizonyítékként. Mivel pedig Kniezsa a helyneveket általában ilyen hibás módon is vallatóra vette településtörténeti szempontból, illetve ilyen módon is próbált téves településtörténeti elmélete számára bizonyítékokat találni, fejtegetéseit már csupán az okból is óvatossággal kell fogadnunk.

Az itt előadottakból azonban az a megállapítás is következik, hogy a szláv orrhangú magánhangzók magyar reflexeinek bizonyos szláv eredetű helyneveinkben való megléte vagy megnevelése Kniezsa számára csak abban az esetben jelentett „bizonyítékot“ településtörténeti elgondolásaiban, ha az esetleges adat nem

volt ellenmondásban azzal a településtörténeti elmélettel, amelynek hívéül szegődött... És ép ez az, ami Melichnek és a neovám-béristáknak a módszereit is jellemzi!

3.

Ha valamely terület településtörténetét elsősorban is a helynévkutatás eredményeire akarjuk alapozni, mint ahogy ezt Kniezsnál látjuk, akkor fontos követelmény a számbaveendő jellemzetes helynévanyag teljessége és annak lehető kimerítő vizsgálata. Az ilyesmi azonban csak akkor valósítható meg tökéletesen, ha egy-egy tájegység vagy országrész helynévi anyagára vonatkozó kutatások megfelelő számban állnak rendelkezésre. Ilyen szempontból megfelelő anyaggal szerzünk csak Nyugatmagyarországra, Tiszántúlra és Erdélynek szász vidékeire vonatkozólag rendelkezett. A Melich köréhez tartozó helynévkutatók munkássága ugyanis eddig jóformán csak semmitérő török névetimológiai faragására korlátozódott, úgyhogy szerzőnknek nagyon sok vidékre vonatkozólag jóformán úttörő munkásságot kellett végeznie. Mivel azonban így igen nagy területeket kellett számbavennie, természetesen, hogy az általa hozott jellemzetes, vagyis településtörténeti következtetésekre felhasználható névanyag teljesnek semmiféle vonatkozásban sem mondható. Erre néhány példa: igen helyesen X—XI. századi átvételre valló kritériumnak tekinti a szláv *c* ~ magyar *t* megfelelést feltüntető helyneveket. Egyebek között ide sorolja *Aranyos-Marót* (~ tót *Zlaté Moravce*) nevét; ugyanakkor azonban nem említi meg az ugyancsak bars megyei *Lót* falu nevét (v. ö. *Louth* 1247 körül; Csánki III. 506), pedig semmi kétség nem lehet arra nézve, hogy ez a név szláv *Lovci név átvételéből származik (*lovьcb* „vadász“). Amint a *Marót* névalak mellett a később átvett *Maróc* is előfordul, úgy megvann például ugyancsak Bars megye északi felében a korábban átvett *Lót*-nak megfelelő *Lóc* név is falunévként. Amikor a Gönczy-Kogutowicz-féle megyei térképen ezeket a helyeket megkerestem, a pillantásom egy *Dombóc* névre esett (major Füss és Pozba között), és hamarosan megállapíthattam, hogy ez a név Kniezsa gyűjteményében szintén nem szerepel.⁹ — Ugyancsak a X—XI. századi átvételeknek mondja

⁹ Ezekkel szemben meg nem tudom, hogy vajon Kniezsa megkereste-e a hunyadmegyei és torda-aranyosi *Gerend* falukat a katonái térképen. Szerinte ugyanis e két falu neve szláv *grědъ* „emelkedés“ szóból származik. Én mindenesetre megnéztem; de valami emelkedést, amelyről e falukat elnevezhették volna, egyik helyütt sem találtam, sőt a hunyadmegyei *Gerend* határozottan síkon fekszik, az aranyosi *Gerend* pedig a folyó mentén. Ezért az a gyanum, hogy a névadás alapja mindkét esetben a szláv-magyar *gerenda* szó. Erre annál inkább is gondolhatunk, mert az aranyosi *Gerend* falut több esetben *Gerende* alakban említik az oklevelek (v. ö. Csánki 5, 706). A *gerenda* szó pedig tényleg előfordul helyneveink sorában. Nem jelentőség nélkül való azonban az sem, hogy a zempléni *Gerenda* falunak tót neve: *Hriadky*; K. erről a névről sem emlékezik meg.

Kniezsa — helyesen — a szláv $\tilde{z} \sim$ magyar s megfelelést feltüntető neveket, csak hogy ezek között már nem említi a gömörmegyei *Serke* nevét (tót *Žirkovce*).

Meglepetés volt számomra, hogy Kniezsa X–XI. századi átvételre valló kritériumot lát jelen tanulmányában a szláv $c \sim$ magyar cs megfelelést feltüntető helynevekben. Ezt a kritériumot egyebek között ugyanis én is szerepeltettem „Westungarn im Mittelalter“ című tanulmányomban, csak hogy nem szláv-magyar, hanem német-magyar viszonylatban. Kniezsa azonban könyvemről írt ismertetésében kifogásolta ezt a kritériumot; persze, mivel településtörténeti elgondolásaival nem volt — úgy látszik — összeegyeztethető az a megállapításom, hogy a magyarok a X–XI. században Nyugatmagyarországban nemcsak szlávoktól, hanem egyes esetekben németektől is vettek át neveket... A szlávokat illetően azonban egy adott esetben a szláv $c \sim$ magyar cs megfelelés körül — úgy látszik — szerzőnknek előlegesen vallott településtörténeti elgondolásai szempontjából már nem volt hiba, ezért tehát most már ő ezt a kritériumot is — nem túlszigorú következetességgel — felvette a többiek sorába. Ellenben itt sem emlékezett meg például a nógrádmegyei *Pécskő* hegynévről (Salgótarján közelében találjuk; a *Tarján* név alapján tehát olyan területen, amelyet a magyarok legkésőbb a X–XI. század határán szálltak meg). Arra nézve ugyanis semmi kétségünk sem lehet, hogy ez a név tót *Pec névalak átvételéből származik (l. erre nézve jelen számunk *Pest* cikkét). Vagy talán Kniezsa esetleg feltehetőnek tartja, hogy Salgótarján vidékén a honfoglalás korában szerbek, horvátok vagy szlovénok laktak volna? Ezeknek a nyelvében ugyanis a tót *pec*-nek tényleg *peč* felel meg.

A tót-magyar helynévi viszony tekintetében Kniezsa több kormeghatározó kritériumról emlékezik meg; azonban véleményünk szerint akad még egy néhány kormeghatározó szempont, amely nála nem szerepel. Ennek legfőbb oka az a körülmény, hogy a tót-magyar nyelvhatár környékének névanyaga még egyáltalán nincs rendszeresen átkutatva. — A szláv g -ből például a tótban előbb lett h , mint a magyarban a γ -ból h , tehát volt egy kor (valószínűleg a XII. század második fele), amikor a tótban már volt h , de a magyarban még nem; ezért lehetnek olyan nevek a magyarban, amelyekben a szláv g -nek hiány felel meg (v. ö. abaujm. *Áj* $\sim$ tót *Haj*, gömörmegyei *Rahó* $\sim$ tót *Hrachov*). A XII. század után átvett neveken a tót $g > h$ hangnak a magyarban is már h felel meg (v. ö. gömörmegyei *Harmac* $\sim$ tót *Hrmavec*). — Feltehető, hogy a tótban a g -ből γ -n kersztül lehet h . A γ hang egykor — amint ismeretes — a magyarban is megvolt, és néhány névben az egykori magyar γ -nek tényleg ma h felel meg a tótban (pl. *Bő* $<$ óm. *Bey $\sim$ tót *Behince*). De az egykori tót γ hasonló magyar megfelelésére nem tudunk példát (szláv *Brěg* névnek például egy

bizonyos korban a tótból átvéve ma a magyarban *Bere* felelhetne meg), pedig biztosan van ilyen is és korhatározó jelentősége is volna, mert a XII. század közepe után a *y* hang aligha volt már meg a magyarban. — Vagy egy más példa egy hasonló kormeghatározó kritériumra: A tótban eredetileg nem volt *f* és *v*, mert a mai *v* körülbelül a XII. század közepéig még az angol *w*-hoz hasonló *u* volt. Kérdés tehát, hogy a magyar nevekben esetleg előforduló *v*-t és *f*-t mivel helyettesítették a tótok: elméletileg *b*-re és *p*-re kellene gondolnunk, de példát erre nem tudok. Vagy talán a *v* a magyarban is eredetileg *u*-szerű hang volt minden helyzetben? Amikor a tótban az *u*-ból labiodentális *v* fejlődött, akkor a magyar *f*-t is helyettesíthették *v*-vel (pl. *Feled*, Gömör m. ~ tót *Vel'adin*), úgyhogy az ilyen nevek mindenesetre csak 1150 után kerülhettek a tótba.

Valószínűnek tarthatjuk az előadottak alapján, hogy a pontos vizsgálatok nyomán az egyik nyelvből egy másik nyelvbe való átvétel korára jellemzetes nyelvi kritériumokat tartalmazó nevek száma nemcsak a Felvidéken, hanem az ország más részein is még szaporodni fog, ami megbízhatóbb és pontosabb településtörténeti következtetéseket tesz majd lehetővé, különösen ha az anyagot majd a részletkutatások meg is szaporítják.

4.

Hazánkban sok példa van arra, hogy valamely szláv személynév az ősi magyar nomádos helynévadás módjára minden végződés nélkül helynévként szerepel. Ezen neveknek a megítélése tekintetében velem szemben eddig Kniezsa Melich felfogását követte, aki szerint az ilyen helynevek szláv személynévet viselő magyaroktól származnak (Nyugatmagyarországra vonatkozólag Kniezsa a közelmúltban még a német nevű magyarokat is kombinációba vette). Az ilyen nevek a magyar-tót nyelvhatár mellékén a tótban végződéssel vannak ellátva, amit Melich egyidejű magyar-tót névadás eredményének magyaráz. Ennek a nézetnek téves voltára már több ízben alkalmam volt rámutatni. Az én felfogásom szerint az ilyen helynevek onnan származnak, hogy első sorban is elmagyarosodó félben lévő szlávok fordították le ilyenformán helyneveiket a magyar személynévi helynevek mintájára magyarra, de alkalomadtán ezeket szlávul értő magyarok is hozzáidomíthatták ilyen módon a magyar személynévi helynevek nomádos típusához.

Nem csekély meglepetésemre azt kellett azonban tapasztalnom, hogy Kniezsa a személynévi helynevekre vonatkozó melichi tanok tekintetében mostani tanulmányában már engedett a negyvennyolcból... Ugyanis kormeghatározó településtörténeti jelentőséget tulajdonít most már azoknak a nomádos típusú, de szláv

személynéven alapuló magyar helyneveknek, amelyekben felismerhetők az egykori szláv orrhangú magánhangzók magyar reflexei. Ezek ugyanis szerinte azt tanúsítják, hogy bizonyos vidékeken magyarok és szlávok már a X. században, de legkésőbb a XI. század közepéig együtt éltek. Ha a szláv nevű magyarokról szóló Melich-féle tanítás elfogadható volna, akkor ezeknek a neveknek a Kniezsa által felhasznált módon való bizonyító értéke a semmivel volna egyenlő, mert hisz a magyarok még akár a XII. században is használhattak volna olyan személyneveket, amelyeket a szlávoktól még a X. században vettek át. Csakhogy ezek a kritikus nevek Magyarországon csupán a magyarság legrégibb, még X. századi települési területein kerülnek elő... Ezért is vette fel őket bizonyítékai sorába Kniezsa is. Ezt mindenesetre nagyon helyesen tette. Azonban azt már nem lehet belátni, hogy viszont miért nem tulajdonít ugyanakkor kormeghatározó jelentőséget az ugyanazon jellegű szláv-magyar személynévi helyneveknek, amelyekben valamely szláv orrhangú magánhangzó reflexe már nem szerepel. Ezek ugyanis azt tanúsíthatnák, hogy magyarok és szlávok bizonyos vidékeken még akkor is egymás mellett éltek, vagyis a szlávok még nem magyarosodtak el, amikor a szláv nyelvben orrhangú magánhangzók már nem voltak. És miért nem tekinti Kniezsa az egykori szláv települési terület emlékeinek azokat az ugyanilyen típusú szláv-magyar személynévi helyneveket, amelyekben valamely orrhangú magánhangzó magyar reflexe azért nem jelenhetik meg, mert a megfelelő szláv személynévben orrhangú magánhangzó sohasem volt?

A legcélszerűbben az itt elmondottakat egy példával világíthatjuk meg. Borsodmegyében a Sajó völgyében találjuk *Berente* falut. Ennek neve Kniezsa szerint szláv **Boręta* vagy *Beręta* szn.-ból származik és hangalakjával azt tanúsítja, hogy a környéken a magyarok szlávokkal laktak együtt olyan korban, amikor a szlávban még megvoltak az ősi orrhangú magánhangzók, vagyis a X. században, de legkésőbb a XI. század közepéig. Megjegyezhetjük még magunknak, hogy *Berente* környéke messze kiterjedő területen Kniezsa szerint a XI. században szláv-magyar vegyes lakosságú terület volt. Helyes! Ha azonban továbbhaladunk felfelé a Sajó mentén, akkor Gömör megye déli részén egy olyan területre jutunk, amely Kniezsa térképe szerint a XI. században színmagyar volt. Ez a feltevés mindenesetre nagyon meglephet bennünket. Csodálkozásunk azonban még nagyobb lesz, ha ennek az állítólagos XI. századi színmagyar területnek a helynevei között is széttekintünk. Ezek között például ott találjuk ezt a nevet: *Gesztete*. Ha a *Berente* hn. szláv *Boręta* szn.-ból származik, akkor a *Gesztete* név sem származhatik másból, mint a szláv *Gostęta* szn.-nek átvételéből. A leglényegesebb különbség a két névalak között az, hogy amikor a magyarok a *Berente* nevet átvették,

akkor a szlávban még volt orrhangú magánhangzó, de a *Gesztete* név átvételekor az átadó nyelvben már bekövetkezett a denazalizáció. — Ha azonban Kniezsa a *Berente* név hangalakjának kormeghatározó jelentőséget tulajdonít, akkor ezt a *Gesztete* névtől sem vitathatja el, amely t. i. később került a magyarba mint a *Berente* név.¹⁰ Ha pedig magyar-szláv együttélés tanujelül tekinthető a *Gesztete* név, akkor ilyen értelemben tanuskodik például a *Gesztetétől* nem nagy távolságra eső *Velkenye* falunak a neve is, amelyben pedig sohasem volt orrhangú magánhangzó, mivel az a szláv *Vlk-onja vagy *Vlk-ynja szn.-ból származik. Ezek szerint településtörténeti jelentőséget szabad tulajdonítanunk azoknak a magyar helyneveknek is, — hogy ezt újra hangsúlyozzam —, amelyekben minden végződés nélkül valamely szláv személynév jelenik meg helynévként.¹¹ De az előadottakból az is következik, hogy Gömör megye déli része a XI. században még feltétlenül szláv-magyar vegyes lakosságú terület volt, nem pedig színmagyar terület, amint Kniezsa feltette.

5.

Ha Kniezsa állítólagos XI. századi színmagyar gömörmegyei területét közelebből is szemügyre vesszük, akkor meglepetéssel tapasztalhatjuk, hogy a Balog patak és a Rima között ezen állítólagos színmagyar területre K. ábrázolása szerint hosszú nyelv alakjában a vegyes magyar-szláv terület nyúlt be, sőt egy helyütt a Rimán áthaladva egy kissé ott ki is öblösödött. Mondanom sem kell, hogy ez a feltevés településföldrajzi képtelenség, illetve térképkosmetikai eljárás... De vajjon miért volt itt erre szüksége

¹⁰ *Gesztete* esetében az etimológia helyességét a név mai tót alakja is bizonyítja. Ez t. i. *Hostice*: egy szótag bizonyára haplológia következtében tünt el.

¹¹ Ha Kniezsa az egykori szláv lakosság meglétének tanujelül vette volna az ilyen helyneveket is és ha gondolt volna a másodlagos helynevek településtörténeti jelentőségére, akkor például nem hirdeté most tanulmányában azt is (407. l.), hogy a magyarok a Zagyvának és mellékvizeinek (Galga, Tarna, Tarnóca) neveit e vizeknek nem alföldi, hanem hegyvidéki szakaszain vették át a szlávoktól. Ő ugyanis csak ott talált szláv nyomokat... Ezek szerint tehát a magyarok, amikor pl. Szolnok vidékére érkeztek, legelőször is expedíciót szerveztek a nógrádi hegyekbe, hogy az ottani tót atyafiaktól megtudják annak a folyónak és mellékvizeinek a neveit, amelyeknek a mellékén letelepedni szándékoztak. A tót atyafiak pedig valószínűleg azért nem telepedtek meg a vizek alsó szakaszainak mellékén található jó földeken és inkább a nógrádi hegyekbe mentek vesződni, mert valaki elárulta nekik, hogy e jó földekre a Kubán-melléki magyarok tartanak igényt Attila király öröksége jogcímén... De talán elég már a tréfából! Ebből is látnivaló, hogy ebben a részletkérdésben is minő képtelen feltevésbe hajszolódott bele szerzőnk azon hibás elméleti elgondolások révén, amelyeknek hívéül szegődött... De hasonló indokolású például az a képtelen feltevés is, hogy a Balaton északi partjának nem lett volna szláv lakossága...

Kniezsának? Vagy miért nem mondta az egész Rimavölgyet színmagyar lakosságú területnek, ami mindenesetre egyszerűbb lett volna? Erre is hamarosan rájövünk, ha pontosabban megvizsgáljuk a benyuló nyelv helynévi viszonyait. Két falut takar ugyanis el a nyelv a Rima mellékén, amelyeknek nevei nemcsak hogy világosan szláv eredetűek, hanem egészen bizonyosan nem a X. században kerültek a magyarba, hanem jóval később. Ezek a nevek: *Dobóca* (tótul *Dubovec*) és *Harmac* (tótul *Hrmavec*). És bizony Dobóca nemcsak a XI. században lehetett vegyes magyar-tót lakosságú (ha ugyan akkor már egyáltalán megvolt), hanem ilyen volt — ellentétben a környék színmagyar faluival — az 1890-i népszámlálás kezemügyébe eső adatai szerint még a múlt század végén is (560 magyar és 188 tót lakott a faluban). A *Dobóca* név mindenesetre csak az orrhangú magánhangzók eltűnése után kerülhetett a magyarba, a *Harmac* név pedig a tót név tanúsága alapján csak a tót *g > h* hangváltozás bekövetkezése után, vagyis legkorábban a XII. század végén. Ez volna az a két név tehát, amelyek miatt Kniezsa rákényszerült annyira valószínűtlen alakban megrajzolni a feltételezett délgömöri, XI. századi színmagyar területet, mint ahogy azt kitervezte...

Csak hogy a Rima mellékén nemcsak ez a két szláv eredetű helynév van, hanem egész sereg, ami már magában is valószínűlenné teszi azt a feltevést, hogy ezen a területen a XI. században szlávok nem laktak volna. Kniezsa színmagyar területén találjuk például a *Hanva* (tót *Hanava*) falunevet, amelyre nézve nagyon szeretnők ismerni Kniezsa felfogását; a mi gyanításunk szerint ugyanis ez a név nemcsak hogy a tótból került a magyarba, hanem a tótban is egy német személynév volt a helynévképzés alapja, ami annyit jelent, hogy ez a név csak a tót *g > h* hangváltozás után, vagyis legkorábban a XII. század vége felé alakult. De a vidék határrész elnevezései között is több olyan tót eredetű név akad, amely szintén csak a tót *g > h* hangváltozás után kerülhetett a magyarba. Ilyenek a katonai térkép alapján a következők: *Haj bérc* Kisgömörítől nyugatra (~ szl. *gaj* „erdő“), *Eszterham* vízfolyásos völgy Kerekgedétől délre (v. ö. a cseh *Strehom* hn.-t, amely valószínűleg a *struga* „vízfolyás“ szóval függ össze).

Az itt elmondottak azonban egyáltalán nem jelentik azt, mintha a magyarok ezen a területen csak a tót *g > h* hangváltozás bekövetkezése után, vagyis a XIII. század folyamán telepedtek volna meg. Korántsem! Hanem csak annyit, hogy magyarok és tótok ezen a területen meglehetősen sokáig éltek egymás mellett, míg végül a magyar népelem győzedelmeskedett. Vegyes lakosságú területen ugyanis, ahol az emberek többsége kétnyelvű mindig előfordul — amint ezt már említettem —, hogy a régebben átvett nevek azoknak újabb alakjaival helyettesítődnek.

Az ilyen egykor vegyes lakosságú és kétnyelvű vidék helyneveiben, a régibb és újabb átvételre utaló hangtörténeti és másféle sajátosságokat feltűntető nevek a legtarkább összevisszaságban fordulhatnak elő egymás mellett. Délgömörnek helyneveit ezekre a jelenségekre akár iskolapéldaként lehetne idézni. Fentebb láttuk, hogy itt még a XIII. század folyamán is kerültek át nevek a tótból a magyarba. Ebből azonban nem következik, hogy a magyarok már akár a X. században is nem települtek volna meg ezen a vidéken. Ezt bizony nemcsak a Kniezsánál is említett *Jene* hn. tanúsítja, hanem ez ősi tót-magyar együttélésnek tanujele itt — amint láttuk — a *Serke* hn. is. Hogy pedig a magyarok 1200 előtt is vettek át itt hn.-ket, azt nemcsak a *Gesztete* név tanúsítja, hanem néhány más név is, amelyekben a régi szláv *g* szintén megőrződött. Ezek a következők: *Gede* < szl. *Goděj* szn. (~ tót *Hodejovo*); *Gortva* (patak, hegy, falu): talán a *Goreta* szn. származéka; *Ragács* hegy Ajnácskő mellett: < szl. *Rogac (*rog* „szarv“). Továbbá *Ugora* hegy Darnya közelében. És talán ide tartoznak a *Goli bérc* és *Golotka tető* hegynevek is Felsőhangony vidékén.

Ezen *g*-s neveken kívül természetesen még egész sereg könnyen felismerhető szláv eredetű helynév van azon a területen, amely Kniezsa szerint már a XI. században is színmagyar lett volna. Ezek: *Majsa* puszta, *Kurinc* puszta és erdő Rimaszombattól délre. Ugyanott *Dusa* (tót *Dužava*) és *Majom* faluk *Teresztény* pusztával. Továbbá *Zsolna* hegy Feled közelében, majd *Dobra* puszta és erdő Pálfalu közelében. Továbbá: *Darnya*, *Jeszte*, *Susa*, *Rimaszécs*, *Velkenye*, *Bolyok* faluk. Továbbá: *Krizsány* puszta Lénártfalva közelében. *Jarnok bérc*, *Usznok fő* hegynevek Domaháza közelében, azután *Lucska* völgy Hamva közelében stb.

Német-szláv vidéken több példa van arra, hogy valamely név más végződéssel maradt meg a németben mint a szlávban, aminek az a magyarázata, hogy sok helynév többféle alakban is használatos egymás mellett, amíg végre az egyik alak állandósul. Erre az érdekes jelenségre ezen az állítólagosan ősi színmagyar területen szintén van egy érdekes példa. Hamvától északra a Sajó völgyében találjuk *Runyá*-t (*Runna* 1384). E falu tót neve (*Rumince*) nyilván a szl. *Ruměn* „vörös“ szn. származéka. Arra nézve pedig megint nem lehet kétség, hogy a magyar név szintén kapcsolatban van a tót névvel, csak hogy ez esetben a magyar névalak nem a szláv név végződésének elhagyása révén jött létre, hanem a legnagyobb valószínűséggel a szláv melléknévi *-ja* végződéssel a *Ruměn-ja > *Ruminya névalakból, amelyből a két-nyiltszótagos hangtörvénynek megfelelően *Rumnya > *Runnya* származott.

Az itt felhozott neveket hirtelenében mind a katonai térképről olvastam le; így tehát semmi kétség sem lehet arra nézve, hogy e vidéken a szláv eredetű nevek száma a valóságban lényegesen

nagyobb... Ezek a magyar nevek mind arról tanuskodnak, hogy Délgömörben magyarok és tótok sokáig éltek együtt. De erről tanuskodnak a vidék magyar eredetű tót helynevei is, amelyek szintén nem egy időben kerültek a tótbá (v. ö. pl. a magyar *g* megfeleléseire nézve tót *Blh* ~ m. *Balog*, de tót *Gemerček* ~ m. *Kisgömöri* stb. neveket).

Délgömör személynévi eredetű, magyar helynevei három egymástól különböző típusba tartoznak. A legősibbek azok a nevek, amelyeknél valamely személynév minden végződés nélkül szerepel helynévként. Nem tévedünk túlságosan, ha ezt a nomádos névtípust különösen a X. és XI. század településeire tartjuk jellemzőnek.¹² Az ide tartozó nevek egy része magyar, a nagyobb része szláv személynév. Az utóbbiakat annak a tanujelül vehetjük, hogy itt elmagyarosodó félben lévő szlávok saját helyneveiket magyarították meg valószínűleg még a XI. században a végződés elhagyásával. Időrendben ezek után a szlávok jellegű magyar helynevek csoportja következik, amelyekre a szláv *-ov*-nak megfelelő magyar *-i* végződés jellemző (itt pl. ilyenek *Iványi*, *Jáncsi* és *Simonyi*); az idetartozó nevek körülbelül a XII. században keletkezettek. És végül akadnak még birtokosjelzős szerkezetű németes típusú összetett helynevek is, amelyek semmiesetre sem keletkeztek a XIII. század előtt (ilyenek: *Mártonfalva*, *Tamásfalva*, *Pálfalva*, *Balogfalva*, *Domaháza*, *Lénártfalva*). Ez a körülmény azt tanúsítja, hogy ez az eredetileg szláv lakosságú vidék nem máról holnapra magyarosodott el, mint Kniezsa feltette, hanem fokozatosan több század során az által, hogy újabb és újabb magyar települések létesültek az itt talált ősi szláv települések mellett. E tekintetben jellemzetesnek találom az egykori *Dobszög* névvel együtt, még a mai *Dobfenék* falunevet is, amelyekhez még a több helyütt előforduló *Dobos* határrésznevek csatlakoznak (pl. Kerekgedétől délre vagy Almágytól délre a kat. térkép alapján). Ezek a nevek mindenesetre ép úgy a szláv *dub* < *dqbz* „tölgy” szóban gyökereznek, mint a már említett *Dobóca* név is, csak hogy az előbbiek esetleg már nem szláv névadáson alapulnak, mert — úgy látszik — bizonyos magyar vidékek nyelvében, amint erre már felhívtam egyszer a figyelmet, a szláv *dub* > m. *dob* szó köznévként is használatos volt. Akármint volt is, az előbb említett nevek annyit mindenesetre tanúsítanak, hogy ezen a vidéken szlávok és magyarok még a szláv *o* > *u* hangváltozás bekövetkezte, vagyis a XI. század közepe után is együtt éltek.

Az előadottak szerint tehát — bármely oldalról is vizsgáljuk a kérdést — meg kell azt állapítanunk, hogy Kniezsa feltevésének, amely szerint Délgömör már a XI. században is színmagyar lett

¹² Analógiás módon természetesen később is keletkezhetett ilyen nomádos típusú helynév; így például a XIV. századi gömörmegyei *Corad-folwa* ma *Korlát* néven szerepel Nógrádban.

volna, semmi alapja sincs, illetve ez a feltevés ellenmondásban áll a tényekkel. Mindenesetre bámulnunk kell Kniezsa bátorságát és önbizalmát, hogy le merte írni: „Gömör megyében a XI. században négy zónát lehet megkülönböztetni”... Ez bizony csak rege! Ellenben azt igenis meg lehet állapítani, hogy a XI. század elején hol települt már meg a magyarság Gömörben, és a nomádok neve alapján véleményünk szerint azt is, hogy a század végéig, illetve a XII. század közepéig meddig terjeszkedett már itt ki a magyarság. Olyan „zónát” mindenesetre csak a nagyon élénk képzelőtehetség találhat Gömörben, amelyen belül a XI. században szlávok nem laktak volna...

Kniezsának Délgömörre vonatkozó fejtegetéseit főképp azért vizsgáltam meg behatóbban, hogy legalább egy példán bemutathassam a javított Melich-féle módszer településtörténeti értékét. A példa esetleges volt; véleményem szerint azonban semmi valószínűsége sincs annak, hogy Kniezsának más vidékek XI. századi települési viszonyairól szóló fejtegetései a valóságot jobban megközelítették volna mint a Délgömörre vonatkozók, mert hisz ő nemcsak Gömörben, hanem másutt is nagy buzgalommal különböztetett meg „zónákat” a XI. századra nézve...

6.

Az előadottakban azokat az elvi és módszerbeli kérdéseket igyekeztem kifejteni, amelyekre nézve Kniezsa felfogását és gyakorlatát helyeselni nem tudom. Ezen elvi jelentőségű kifogások ellenére természetesen egész sereg részletkérdés van, amelyekre nézve nemcsak hogy teljesen egyetértek Kniezsa fejtegetéseivel, hanem azokat sok esetben rendkívül tanulságosaknak találtam. Elismerem, hogy méltányos volna, ha most már Kniezsa művének jelességeivel is megismertetném az olvasót, miután már részletesen kifejtettem e műre vonatkozó elvi jelentőségű kifogásaimat. Azon részletkérdések között, amelyekben nem értek egyet Kniezsával, van azonban egy néhány, amelynek elvi vonatkozásai is vannak. Ezért inkább ezekre térek még rá, bizva abban, hogy e tanulmány jelességeiről még másoknak az ismertetéseiből vagy még inkább a mű áttanulmányozása útján — amit csak ajánlani tudok mindenkinek, aki településtörténeti és nyelvi kérdések iránt érdeklődik — még értesülni fog az olvasó, míg az én elvi kérdésekre vonatkozó megjegyzéseimet talán nem fogják mások is megírni.

Csak helyeselni tudom Kniezsának azt az eljárását, hogy a *Kazár* és *Kovár* helyneveinket — Melich felfogásával szemben, de velem egyetértőleg — nem igyekezett a kabarokkal kapcsolatba hozni. Kétségtelen azonban, hogy a régi magyar törzsekhez hasonlóan a kabaroknak is maradt valami nyomuk helyneveinkben.

Nagy Géza erre nézve arra gondolt, hogy mivel három kabar törzs csatlakozott a magyarokhoz, a kabarok is (ismeretlen) törzsnevek szerint, vagyis háromféle néven szerepelhetnek helyneveink sorában. Kérdés már most, hogy melyek lehetnek ezek a nevek. Nagy Géza a *Varsány*, *Káloz* és *Székely* neveket vette gyanuba. Kniezsa anélkül, hogy Nagy Gézának a kabar törzsekre vonatkozó felfogását magáévá tette volna, a magyar törzsnevekkel teljesen egy jellegű helynévnek tekinti a *Varsány* helyneveket. A székelyeket pedig ő olyan török eredetű néptörzsnek tekinti, amely még jóval a honfoglalás előtt csatlakozott a magyarsághoz (441. l.). Ha ez így van, akkor a székelyek — ha csak délibábos török ábrándokat nem akarunk szólni — mindenesetre csupán az egyik kabar törzsszel volnának azonosíthatók, arra nézve pedig csak kétség sem lehetne, hogy ebben az esetben a *Székely* helynév szintén a magyar törzsnevekhez hasonló helynévnek tekintendő. Kniezsa mindenesetre nem szerepelteti ezt a nevet. Ellenben a magyar törzsnevekhez hasonló jellegű helynévnek mondja még a *Tárkány* helynevet is. Ha a *Kazár* és *Kovár* neveket elvetjük, akkor felhozhattak szerint a magyarsághoz csatlakozott kabar törzsekre igen nagy valószínűséggel a *Varsány* és a *Székely* nevek vonatkoznak és legfeljebb csak arra nézve lehet még kétségünk, hogy a harmadik kabar törzsre a *Tárkány* vagy a *Káloz* név vonatkozik-e.

*

Egy kérdésben Kniezsa szembefordult Melichhél, ennek ellenére véleményem szerint nem Kniezsa, hanem Melich felfogása a helyes. Melich szerint ugyanis Dunántúl északi felében a honfoglalás korában tótok laktak, amit Kniezsa tagad, annak ellenére, hogy nem tudja megmondani, milyen fajta szlávok laktak volna ott a honfoglalás korában. Erre nézve én „Westungarn im Mittelalter“ című tanulmányomban néhány tót hangsajátságokat feltűnítő helynévre hivatkoztam. Kniezsa idevonatkozó etimológiám helyességét minden további nélkül tagadásba vette, illetve Pomogyra vonatkozólag szinte kézzel foghatóan indokolatlan kifogásokat próbált tenni (v. ö. Ujb. XVII. 278 és XVIII. 36). Mostani tanulmányában a *Pomogy* névre vonatkozó magyarázatom helyességét már nem tagadja kereken, mint tette korábbi cikkében, hanem arra az álláspontra helyezkedik, hogy amit én tót jellegzetesség magyar reflexének mondtam, az korábbi szlovén hangállapotot is tükrözhet. A *Potyond* névre vonatkozó megjegyzését már említettem. Nem akarom azonban a hangtörténeti bizonyítást tovább erőszakolni ebben a kérdésben, mert hisz Kniezsa felfogása szerint egyáltalán nem lehet megállapítani, hogy egyes magyar szavak és nevek, melyik szláv nyelvből kerültek nyelvünkbe. Ebből ugyan csak annyi tény, hogy nagyon sok esetben nem lehet a származás kérdését pontosabban meghatározni. A településtörténet-

ben azonban nemcsak nevek állanak rendelkezésünkre. Azt például Kniezsa is elismeri, hogy a Duna balpartjának szláv lakossága tótokból került ki a honfoglalás idejében. Helyes! Ha azonban tótok laktak a Duna balpartján, úgy azok laktak a jobb partján is, mert a Középdunához hasonló nagyságú folyam még soha és sehol néprajzi választó vonal nem volt. És így bizony egyáltalán nem véletlen az, hogy azok a Duna-melléki megyék, amelyeknek központja szláv nevű hely volt, a Duna mindkét partján terülnek el. Ezek: Esztergom, Komárom, Pilis. De hisz maga Kniezsa is azt tanítja, hogy a szlávok telepei a Börzsöny hegység vidékén a Duna balpartjáról a jobb partra is áthúzódtak (424. l.). Vagy: „A szlávok a Sárközről a Duna másik oldalára is áttértek” (431. l.). Ha erről a két vidékről Kniezsa elismeri, hogy az ott lakó szlávok a Duna mindkét partján helyezkedett el, akkor nem lehet belátni, hogy miért lett volna másutt népelváltó tényező a Duna... Talán mivel a magyarságnak a Kisalföldre való korai benyomulása következtében ma már nem lehet olyan kézzelfoghatóan megállapítani, hogy a két partmellék egykori szláv lakossága valamikor egybetartozott, mint például Visegrád vidékén vagy a Sárköz-Bácska mellékén? Ezeket fontolóra véve, azt hiszem, senki sem fog Kniezsa felfogásában osztozni, hanem ebben a kérdésben nekem és Melichnek igazat adni. Vagy talán Melichnek akkor sem lenne igaza, amikor egyszer én is egy véleményen vagyok vele?

*

A vizek mellékét nem a halászat és pákászkodás kedvéért szállták meg a magyarok, mint K. gondolja (374., 452. l.), hanem a nomádos állattartásuk kényszerítette őket arra, hogy a vizek mellékén keressék nyájuk számára téli szállást (v. ö. erre nézve Cs. Sebestyén Károlynak mostani számunkban olvasható tanulmányát).

*

Az ismert gyepüelméletnek megfelelően a magyarok a Szepességben a XII. század közepe előtt semmiképp sem jelenhettek volna meg. Ezért tehát a szepesi németek sem vehettek volna át helynevet a magyarból; mivel azonban a szepesi német *Schmögen* hírnek a falu magyar *Sümeg* nevével való összefüggése kétségtelen, ezért Kniezsa, hogy a német nevet ne legyen kénytelen a magyarból származottnak mondani és hogy ezzel ezen a ponton az elméletet törés ne érje, inkább azt teszi fel egy cseh tudós nyomán, hogy a németek ezt a nevet a tótoktól vették volna át... Bámulatos, hogy azért a megyének a nevét a németek és a tótok is a magyarból vették! Vajjon ha Pozsony megyében lenne ez a *Schmögen*, Kniezsa ebben az esetben is tót származásának mondaná ezt a német nevet?

*

Kniezsa szerint királyaink a XI. században Erdélyben csak saját kipróbált hiveiknek adományoztak birtokot; ezért az ott található pogány ritusú magyar sírmezők csak X. századiak lehetnek. Erdély az Árpád-korban mindenesetre fundus regius volt, azonban kissé valószínűtlen, hogy a „kipróbált hívek“ az Árpád-kor elején nagyon kapkodtak volna erdélyi adományok után... Azt inkább el lehetne már hinni, hogy a Szent királyok Szibériának használták Erdélyt olyan „hiveik“ számára, akik nem igen tudtak lelkesedni például a tized intézményéért...

*

Tiszta tót vidékekre vonatkozó árpádkori határleírásokban elvétele magyar nevek is előfordulnak szláv nevek társaságában. Ezekre nézve K. azt hiszi, hogy a birtokos magyar nemesség nyelvéből valók. Teljesen valószínűtlen azonban, hogy például Szokolca vidékén birtokos magyar nemesek akadtak volna 1200 körül; ezért sokkal kézenfekvőbb annak a feltevése, hogy ilyen esetekben tótul értő magyar hivatali személyek vagy talán inkább magyarul értő tót kíséroik fordítottak le magyarra bizonyos könnyen értelmezhető tót határrészneveket, így például a Kniezsa idézte 1217-i oklevélben olvasható *Hozzoumezew-t* (403. l.).

*

Kniezsa egy helyütt a Szamos-mellék szerb telepeseiről beszél (420. l.). Vajjon tudja-e K., hogy a helynevekben is előforduló oláh *sárb* szó az oláhban a szláv népeknek általános neve volt, vagyis megfelel a magyar *tót* vagy a német *Wend* népneveknek?

*

Kniezsa messzeménő következtetéseket von le abból a tényből, hogy az Árpád-kori szolgarétegben — de talán nevezzük inkább a nevén a gyereket — vagyis az Árpád-kori rabszolganevek között nagyon sok magyar név akad. A rabszolgákat vették a középkorban, de azzá váltak a hadifoglyok is, vagy pedig, esetleg szabadságukat vesztett emberek és ezek ivadékai voltak a rabszolgák; de eredetileg mindenesetre valamelyik szabad magyarnak a családjához tartoztak. Így tehát nem lehet azon csodálkozni, hogy a rabszolgák leszármazottainak magyar nevei voltak; de semmi esetre sem szabad feltenni, hogy az Árpád-kori rabszolgák az őshazából hozott finnugor eredetű rabszolgák utódai lettek volna. Ez már turkománia: török = úr, magyar = szolga...

7.

Kniezsa Istvánnak Magyarország XI. századi települési viszonyairól szóló dolgozata nagyon sok munka és tanulmány eredménye. Hogy feladatát mégsem sikerült teljesen kielégítő módon

megoldania, azt első sorban annak tulajdoníthatjuk, hogy többre becsülte a spekulációt a tények vallomásánál, vagyis hogy nem sikerült magát — amint láttuk — teljesen kivonnia a Melich-féle gondolkodásmód — a módszer! — szuggesztíója alól.

Mivel hibás volt a módszer, természetesen az eredmények sem lehetnek kielégítőek. Ebben a vonatkozásban kifogásainkat a következőkben foglalhatjuk össze: A magyar települési terület — persze nem szabad összefüggő szállásterületre gondolni — már a XI. században is kiterjedtebb volt, mint ahogy azt K. feltette. Ezzel szemben az ország belsejében a vegyes magyar-szláv lakosságú terület szintén nagyobb volt. Azt azonban valószínűtlennek tartjuk, hogy a ritkább és sűrűbb lakosságú területeket már a XI. századra nézve is annyira pontosan lehessen meghatározni, mint ahogy azt Kniezsa megkísérelte, bár a ritkább lakosságú terület — úgy látszik — kiterjedtebb lehetett a széleken, mint ahogy azt Kniezsa az elmélet alapján feltette.

Azt azonban meg kell állapítanunk, hogy Kniezsa kísérlete még fogyatkozásai ellenére is nagy haladást jelent Melich Honfoglaláskori Magyarországgal szemben, amiben természetesen annak a körülménynek is része van, hogy Kniezsa — legyünk csak egy kicsit őszinték — egyet-mást (de mégsem eleget!) Melichen kívül azért másoktól is tanult... Sok helyes megjegyzését; megfigyelését, gondolatát a magyar helyneveknek és a magyar településtörténetnek későbbi kutatói bizonyára fel fogják használni, de fel is kell majd ezeket használniok. Ez azonban még korántsem jelenti természetesen azt, hogy a kifogásoltakon kívül tanulmányának minden megállapításával egyetértünk. A tanulmány hibájául kell még különösen felrónunk azt a körülményt is, hogy szerzőnknek néhol túlságosan lakonikus, sőt vázlatosnak is mondható kifejezésmódja is útjában van a világos megértésnek. A képzelhető legnagyobb ellentét Melich áradó bőbeszédűségével szemben! Lehet, hogy erre a szükséztávuságra az emlékkönyv szerkesztősege kényszerítette rá szerzőnket, de őt viszont senkisék kényszeríthette arra, hogy egy korlátozott terjedelmű emlékkönyvben tegye közzé mondanivalóit..

Egy körülményt azonban még szóvá szeretnék tenni. Azt írja Kniezsa, hogy a „Die slaw. Orstnamen der Theissebene“ című dolgozatot csak erős kritikával használható. Ugyanez az alaphangja Kniezsa egy német nyelvű ismertetésének is, amelyet a „Westungarn im Mittelalter“ című tanulmányomról az Ujb.-ben jelentetett meg. Ebben még azt is szuggerálni próbálta az olvasóknak, mintha fejtegetéseim szlavisztikai szempontból súlyosabb kifogás alá esnének. Ezt a hangot ugyanazon tanulmányomról írt magyar nyelvű ismertetésében Melichnek egy másik tanítványa szintén átvette Kniezsától (v. ö. Száz. 1937, 455—457). Pedig mégha összes kifogásaik helytállóak volnának is, amiről pedig szó

sem lehet, akkor is kifogásaik csak bagatell dolgokra vonatkoznának, úgyhogy ezek az állítólagos hibák különösen Hadrovicsnak fölényeskedő, nevetségesen kioktatni akaró hangját semmikép sem indokolhatják. De bármennyire megbotránkoztatónak tartják is a jó urak, hogy egy germanista szláv dolgokhoz is merészel érteni, az igazság kedvéért mégis meg kell állapítanom, hogy olyan alapvetően súlyos tévedések nálam mégsem fordultak még eddig elő szlavisztikai téren, mint mesterüknél, mert egyebek között a bolgárszlávokat például mégsem tévesztettem még eddig össze boigártörökökkel... Nem emlékszem rá azonban, hogy Melich koszorús művéről szóló kritikáim megjelenése előtt valamelyik kíválóan kritikus szellemű szlavistánk figyelmeztette volna a tudományos közönséget, hogy ezt a művet — ha egyáltalán — csakis a legóvatosabb kritikával lehet és szabad felhasználni...

Moór Elemér.

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ

a Népünk és Nyelvünk X. (1938.) évfolyamához¹

Aj 127
állattenyésztés
kialak. 44
aratás 107

babonák 105—106
Báta 115
Batár 115
Berente 129
bimbó 94—96
boila (tör.) 10
Bolyok 132
borcsiszár 89
Borsu 68
Bő 127
bulgár 30, 67
bulgur (tör.) 30
butorok 18—24
Büüdöspeszt 91

csákó 109
családnév 25—27
cserény 107
csesz 85, 86, 87
cseszte 85
csiszár 89
csiszlik 84—88

csiszol 87, 88
dahi (tör.) 30, 31
Darnya 132
Dobronak 125
Dombó 124
Dombóc 124, 126
Dombró 124
Dobóca 131, 133
Dobra 132
Dusa 132

én 36
Eszterham 131

fakadólevélzöld 18
Feled 128
finn 34
finnugorok és indo-
germ. 39
finnugorok művelt-
sége 38
fürj 68
füst 68

Gede 132
Gerend(a) 126

Gesztele 129, 132
Girej 77
Goli-bérc 132
Golotka tető 132
Gortva 132
Gömör m. települése
130—134
Gyanó 72
Gyarmat 62, 69—71,
75, 76
gy eredete 70
gyepüvédelem 118—121

Hanva 131
Haj-bérc 131
Harmac 127, 131
helynevek 62—74, 78,
90—93, 114—139
hétmagyar 61, 62, 66
Hódmezővásárhely
18—25
hunok 28

Irnek 28

Jarnok-bérc 132

¹ Ezen jegyzék nem tartalmazza Kiss László Nagykőrösi tájszótárának szavait (hajbókol—kunkötés).